

XCHOLJIBAL YU'UN YAK'EL SNAEL TE XJACH'IBAL MUK'UL MANTALILETIK YUN JUNAX PAJAL SOK MA' BAJEL TA YORAIL TSAEL YAK'EL ILEL TE MACH'A X'OCH TA AWALINEL BANTI JTEKLUMETIK, REJORETIK SOK XCHAPEL MANTAL YU'UN SK'ALELAL TSAEL AT'EL TÚNEL.

**SBABIAL SK'OPLALIL
SJUNIL SPISIL SMANTAL**

SBA'TENEL

**Biluk, swentail, banti ak'bil, Sk'anchajpanel yun xcholel
sok Xjach'ibal Yak'elil.**

Jun jtsob mantar (Art. 1). *Biluk.* Te ja in xcholjibal hay ta yak'el ilel, yun ta yilobil cholel maj jauk nax makbil, te ak'bil xjach'ibal muk'ul mantaliletik yun pajalnax spisil yun jich mayuk b'ajel yun te yochel te yawalilal kerem ach'ixetik, tsakel ta ilel te yawilalik te jich ak'bil ta banti Jo'lajuneb jtsob mantar (Art. 15) Xat'al xat' cheb, chaneb xchanwinik jtsob mantal (Art. 64), xat'al xat' bulucheb, banti kaj e) yun ta muk'ul mantalil jtsobwanej yu'un jtsob jtejklum jtsobnax ta Tabasko, te baluneb xcha'winik yawilalik, sok nix te ants winiketik ta ch'inlum, stak' yak'sbaik ta otsesel yun te xajt'al xajt' tsobwanejil ta stsobil jtejklum, sunsbaik, sok tulutul.

Cheb jtsob mantal (Art. 2). *Sewntail.* Ja yun swentail te tsobel yantik bay tsobjibal, yun ja yochelinel a'tel yun mayuk b'ajel, yilel ta spisil ora te ya yich' ak'el, sok mero spasel te bitik hay ta mantalil son bitik mantalil yun spamal lum k'inal, te hay ta swenta yilel xyich'e ta muk' skoltayel te xajt'al xajt' tsobwanejil ta tsael awaliletik.

Oxeb jtsob mantar (Art. 3). *Sk'anchajpanel yun ak'bil.* Ya me yich' ak'el te yantik xan muk'ul mantaliletik son mantaltesel, sok nix te mantalil ta junax yun snail ts'ibjibal sbelal tsawanej sok ta banti albil le ta yoxebal jun, jol bilil, yun te mantalil

**SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHELINEL A'TEL
YAWAJLUM TA TABASKO**

TE A'YOCHINEL AT'EL
JA'ME KATELTIK

tsawanej sok te te xajt'al xajt' tsowanejil ta stsobil jtejklum Tabasko. Yun te kajakaj sbelal yak'el snak'anel sjapelbailik.

Chaneb jtsob mantar (Art. 4). *Sk'anchajpanel yun xcholel.* Te xcholel ja in sk'oplal ya yich' pasel jich me bit'il ak'bil xcholel, chap'bil sok st'unel, yun te jun stsob mantal yun te Muk'ul Mantalil Jtsobwanej yu'un Jtsob Jtejklum Jtsobnax ay ta Mejiko, joeb, yajtalul cheb te mantalil ta junax yun snail ts'ibjibaj sbelal tsawanej; oxeb, yatalul cheb te ta mantalil tsawanej sok te te xajt'al xajt' tsowanejil ta stsobil jtejklum Tabasko, te Muk'ul Mantaril Jtsobwanej yu'un Jtsob Jtejklum Jtsobnax ay ta Mejiko, te Ich'elil ta muk' ta spamal balumilal, te mantalil tejklum, janix sok junax te mantalil tsawanej sok te te xajt'al xajt' tsowanejil ta stsobil jtejklum Tabasko sok xajch'ibal spasil ich'el ta muk'.

Jo'eb jtsob mantar (Art. 5). *Xach'ibal yich'el ta muk' antswiniketik.* Ja yak'elil yun xcholel into sbelal te xach'ibal bitik chajpanlabil ta stulutule te ma stak'xat'sba, ja yu'unax stukel, cholel na nix'a sok ta pajal junax.

Janix jich, ay me yak'el ta sbelal ja into xcholjibal te xach'ibal yun:

- a) Yak'el pajal: le yak'osba ta banti hay lekil kuxlejaletik sok ich'el ta muk' te tsoblum, ja hay sujp'ila yun yak'el te slumal, ja te sk'oplal yun ja me yun smak te bitik amen ta banti yich'el ta muk' te ants winiketike.

Wakeb jtsob mantar (Art. 6). *Xcholobil a'yej.* Le ta banti into xcholjibal k'opetik ja me jich xk'ot ta nopel'a:

Spasel bitik lek:	Sk'oplal ta yas leik stubel te ma pajalnax ta banti yantik xan tsob'lej pek'atik, ja me swenta skoltayel sok yilel ta mero lek ta yich'elik ta muk' ta banti chajbachap mantaliletik, ta kanan biluketik, yilelbel stojtesel, skomel o sunel ta bitik spasel labanel sta la'yot'an te jujun snelal k'ebilbaele.
--------------------------	---

**SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHELINEL A'TEL
YAWAJLUM TA TABASKO**

TE A'YOCHINEL AT'EL
JA'ME KATELTIK

Jtukeltsaojibal:	Te yalel slekil ot'anil te ants winiketike o ch'in lumetik, te ayik stalelik, namey k'inal, tsowanejil, sk'opyayej o yan tik xan, snopik yak'baik yawalil jun ch'in lum; te yak'elbaik ma ja'uk hay swenta tuluk tuneletik o snail ts'ibjobal k'ejel, ni sk'an yan beka'a janax te k'ope. ¹
Sjapelbail pajal:	Chajpalchap tsoblej, ja yip yu'el te ta xajt'al xajt' tsowanejil, ni ya com'sjunbaik, snak'anik jun sjapelsbaj, sk'oplal o bitik cholbil yun bayal mero lek.
Sjapelbaj stukel	Ja te tul te ya sta'yun te tunel stawanej te xch'unjelbal yun snak'anel jich bit'il sjapelbaj, yun jich te snak'anel ya me sta nanixa yun ma pajal sok te yak'ela ta jun xajt'al xajt' tsowanejil, yun me ts'akal ay yun te bitik ya xk'anote ta baiy mantaliletik.
Stobelbail	Ja me swenta te jun tsobjibal, ta slekil a te xajt'al xajt' tsowanejil, ta ja yun tsawanej xchapik sjun'sbaik yun ta yak'el ta junax sjapelbaik ta yorail tsawanwj tuneletik, yek'el spisil ora sok te bitik sk'an te mantaliletike.
Mantal Awalil ta stsobil-at'eltunel	Mantal Awalil ta jtejk'lum at'eltunel yun snail ts'ibjobal tsawanej, sok yochelinel a'tel yawajlum yun Tabasko..
Muk'ul mantalil	Muk'ul Mantalil Jtsobwanej yu'un Jtsob Jtejklum Jtsobnax ay ta Mejiko.
Mantalil yun tejklum	Muk'ul Mantalil Jtsobwanej yu'un Jtsob Jtejklum Jtsobnax ay ta Tabasko.
Xchajjibal	Te ta sjapelbaj sunej cheb winiketik, jtul mero yu'un sok jtul skolteywanej, sotak baik te ta spisilik.
INEGI	Snail Spamal slum yun yajtelul sok lum k'inal
INPI	Snail Spamal lum yun bats'il yajwal ltejklumetik ta sk'inal Tabasko.
Snail ts'ibojibal ta stsobil tsaojibal	Snail Ts'ibojibal ta stsobil tsaojibal sok yochelinel a'tel yawajlum ta Tabasko.

¹ Yak'el ilel yun yich'el ta muk' tsowanejil-tsawanej yun ch'in lum sok comunaletik, Mejiko 2017.

**SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHELINEL A'TEL
YAWAJLUM TA TABASKO**

TE A'YOCHINEL AT'EL
JA'ME KATELTIK

Tsak'ojibal mantalil	Snopibal yak'ol ja tul tsakak muk'ul at'el tuneletik ta slum sk'inal Mejiko, yun ta xchapel smeltsanel a'yejetik yun swenta smakel, te jun sk'oplal bayal tulan smeletil.
Mantalil tsawane	Mantalil tsawanej sok te te xajt'al xajt' tsowanejil ta stsobil jtejklum Tabasko
Mantalil ta junax	Mantalil ta junax yun snail ts'ibjobaj sbelal tsawanej
Xcholjibal sk'oplal	Xcholjibal sk'oplal yu'un yak'el snael te chajpanbil xjach'ibal muk'ul mantaliletik yun junax, pajal sok ma yich' bajel ta yorail tsael yak'el ilel te mach'a xoch ta awalinel banti jteklumetik, rejoretik sok xchapel mantal yun ja kumulkum tsael at'el tunel.
Tuneletik koltaynej jun che k'al	Te tsoblej tsawanej son nix nak'anwanejetik yu'un at'eltunel ta snail tsawanej.
xajt'al xajt' tsowanejil ta stsobil	Te xajt'al xajt' tsowanejil ta stsobil jame Spamal slum sk'inal mejiko, o lenax staosbaik sok tsak'el ta jun jich bit'il yal te muk'ul mantaliletike.
schapbiletik	Ja jay tu xchajjibal te hayik swenta yun soybaik ta snail k'op aye ta jtejlumetik.
Pasjun yu'un mantal awalil	Pasjun yu'un mantal awalil yun te snail ts'ibojibal ta stsobil tsaojibal sok yochelinel a'tel yawajlum ta tabasko.
Xchajpil slajib k'op	Snopibal yak'ol ja tul tsakak muk'ul at'el tuneletik ta slum sk'inal Mejiko, yun ta xchapel smeltsanel a'yejetik yun swenta smakel.

Te sk'oplal sok jat bil k'op te mayuk le ts'ibabil le into, ja me jich k'oema te biti yal te Cheb jtsob mantal le ta bay smantalil tsawanwj.

**XCHEBAL SK'OPLALIL
XJACH'IBAL PAJALIL YANTIK TA JUNAX, PAJALNAX, SOK MA YUK BAJEL**

**XCHA'TENEL
Pajalil sok yantik ta junax ants-winik**

Jukeb jtsob mantar (Art. 7). *Sk'anchajpanel yak'el yun xach'ibal slekil stukel ants winik.* Te slekil stukel ja' jun sk'oplal mayuk lajibal janix jich xach'ibal muk'ul mantalil

**SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHELINEL A'TEL
YAWAJLUM TA TABASKO**

TE A'YOCHINEL AT'EL
JA'ME KATELTIK

te hay ta cheb sjtob mantal, ta kaj A, xat bil jukeb, jo 'lajuneb scha'winik xatbil cheb, jun yoxwinik xatbil jun, oxlajuneb yoxwinik, sok waklajuneb yoxwinik le ta muk'mantalil yun Mejiko, janix jich ya me xach'ibal aye ta yun tsawanej jich ta bit'il cholbil te ta jtsob mantal lajcheb scha'winik yajtal cheb, ta b), xatbil baluneb sok jo 'lajuneb scha'winik, yajtalul jun, te ta pajal mantalil, ja me yun ya yich'elel lek te sk'op yayej pajal te antsetik sok winiketik, ja yun ya me yich'ilel te albil pajal, sk'oplalil, sk'atalil sok stek'alil.

Waxakeb jtsob mantar (Art. 8). *Pajaliletik.* Te xchaj'jibal te yich'tilelloj te snak'anel ya me yich' tsobel yun antswiniketik ta pajalnax, mayuk mach'a ya yich'bajel, te ja yun te xchajjibalil yun me janax winik, pero ya me stak' yak'bel skoltaywanej yun ja tul ants.

Baluneb jtsob mantar (Art. 9). *Kaj ja kaj k'op.* Ja me yun te xchajjibal ak'bilik yun sjapelbaj ta yutil te yun tsobbil antswiniketik te ayik'a ya yak'ik cholel jun tul ants o winik, sunej sok ta yan jato k'alal xlaj spisil te jayeb ay yat'elik ta ju'jun lum, (chapmantalil o rejoretik), jato te me hay ma' spاسبaj te yatalul, te seltelejsba ya me yich'makel yun xchajjibal tul ants.

- b)** Jan in sk'oplal ya me yich' tu'ntesel te ta ba'ay snajk'anel te rejoretik yun xach'ibal bayal staobaj.
- c)** Le ta snak'anejibal rejoretik yun yak'el sba jay tul.
- d)** Le ta cheb snak'anejibal te chajpanmantaliletik ta tsoblum yun yak'el sba jay tul.

Yak'el ilel:

Snak'anel ta yak'elsbaik	
Sbial xcholjibal	(Ants)
Xchebal xcholjibal	(Winik)

**SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHELINEL A'TEL
YAWAJLUM TA TABASKO**

TE A'YOCHINEL AT'EL
JA'ME KAT'ELTIK

Yoxebal xcholjibal	(Ants)
Xchanebal xcholjibal	(Winik)

Lajuneb jtsob mantar (Art. 10). *Sk'atlejilil.* Te slekil pajal ya me yich'ilel sok into sk'oplal, ta me yun yak'elsbaik banti xach'ibal yun bayal stukul te atswiniketik te ya yilik te tsobbil rejoretik (Muk'tunel yun pam lum), ya me yich' ajteyel ta spasil sok ya me yich'pasel yich'el najk'anel ta olil nax, solinej yun antsetik y te yantik yun winiketik, pero te me la yich' jelel ta spasil te syak'osbaik ja me hay ta yajtalul xat'al Xat' jainto ya me yich'te antse.

1. Ja te yun te Chajpanmantaliletik ta tsoblum, le ta bay snak'aojibal chajpanmanteletik te bayal tul, spasilme ya me yich' iltileyel sok letiley te ja olil jainto hay bayal, yun me yantilan xan a te antse y te scomlel ja te winiketik.
2. Ta xchebal yantik tsael, te yak'sbaik cha cha kaj, ya me yich'ik te ik'manej yun te antsetike.

Bulucheb jtsob mantar (Art. 11). *Stek'alalil.* Ja nax me ya yich'ak'ela ta yun tsobil rejoretik, ja into sk'oplal ya yun te staojibal antswiniketik te ya yich'jolwanej ta snak'ojibal jay tul ja me yunuk a te mach'a nak'ambilix ta sbaibal (snelal rejoretik), ta ja yun te sk'oplal te jay tul, ta ju'jun pam lum.

1. Pero te me te bay xchebal snak'ojibal yak'baik tul ants, te snak'ojibal ya me stak'.
2. Ja in sk'oplal ya me yich'ilel yun te xajt'al xajt' tsowanejil ta stsobil t ayan tik xan tsoblejetik jich bit'il sjunsbaik o sjapelbaik pajal, janix jich' te mach'a snak'anik sjapelba tulutul.

YOX'TENEL

Sotak'sba te at'el tunel sok te yawiltsoblej ajwaliletik

Lajcheb jtsob mantar (Art. 12). *At'eltuneletik.* Te ta stsael te at'el túnel la xet'tik la nej tsowanejil sok at'eletik pas jun ta sk'inal smakel pam lum, ja me swenta te jtejlumetik jich albil ta jun tsob mantal, yoxebal kaj mantalil ta jun pam lum, te ja smakoj ja'te: Balancán, Cárdenas, Centla, Centro, Comalcalco, Cunduacán, Emiliano Zapata, Huimanguillo, Jalapa, Jalpa de Méndez, Jonuta, Macuspana; Nacajuca, Paraíso, Tacotalpa, Teapa y Tenosique.

Jun. Ta ju'ju tul lum ya me tsob' sbaik ta jun snail tu'nel, jun yabat' tul muk'ul yun yil sbiluk lum, jun rejoretik te bayal ta jay tul, y cheb rejoretik que ya yich'tsael yun sjolinej jay tul.

Oxlajuneb jtsob mantar (Art. 13). *Yawiltsoblej, ja' banti ya xchap sk'opik jmeltsanemantariletik muk'ul ajwaliletik ta Tabasko.* Ja'me ayik ta tul jun scha'winik chajpanmantaliletik ta tsoblum tsabil yun ta xjach'ibal bayal jay tul, janix sok chanlajuneb chajpanmantaliletik ta tsoblum yun xach'ibal, jay tul, ja yun me ta banti nak'anbil bil ta ju'jun xat'axat' ta cheb xetiklan jujunnak'anbil, te ja yas tasbaj jo'lajuneb scha'winik jololetik ta yawiltsoblej, ja' banti ya xchap sk'opik te muk'ul ajwaliletik.

Jun. Ja te Jnajkaneajwalil, xajt', ja' te bit'il xchapo sbaik ta snajkanel ajwalile ja me la xchapik me ta ch'unelbail INEGI/CG632/2016, te ja hay muk' sjoline ta bay: 01(jun) Tenosique, 02(cheb) Cárdenas, 03(oxeb) Cárdenas, 04(Chaneb) Huimanguillo, 05(joeb) Centla, 06(makeb) Centro, 07(jukeb) Centro, 08(maxukeb) Centro, 09(baluneb) Centro, 10(lajuneb) Centro, 11(bulucheb) Tacotalpa, 12(lajcheyeb) Centro, 13(Oxlajuneb) Comalcalco, 14(chanlajuneb) Cunduacán, 15(jolajuneb) Emiliano Zapata, 16(waklajuneb) Huimanguillo, 17(juklajuneb) Jalpa

de Méndez, 18(maxuklajuneb) Macuspana, 19(balunlajuneb) Nacajuca, 20(tab) Paraíso, sok 21(jun scha'winik) Centro.

XCHANEBAL TENEL Ch'unel te xach'ibal slekil xk'uxtayel

Chanlajunebal jtsob mantal (Art. 14). *Spajelil te xach'ibal slekil xk'uxtayel.* Ja'ta sbaibal kaj ta yun tsajk'el ta jun te mach'a sjaпостаик yun at'el túnel, te xajt'al xajt' tsowanejil ya me cholik te juk lajuneb jtejlumetik sok yun te stuylejal yich'oj slekil k'uxtayel, te ja ay ta **sjunjebal oxeb**; spatilal ya yich' pasel stulantesel te ch'unelbail ta ju' jun jtejlumetik te mach'a mero lek hay stuylejal, te sbabial stulantesel ya me stasbaj balun jtejlumetik y te xchebal ja waxukeb.

Kujuku te ya yich' ale'laj **"kujukuj yajtalul te yochel stalel sk'uxtayel"** te ja ya yich' ak'ela te ta yan xcholjibal.

Jun. Ya me yich' tsajtilayel te juk lajuneb jtejk'lumetik ta cheb kaj, te kaj "A" ja me'sbabial, te banti ya me yak'sbaik ta nak'anel te baluneb jtejlumetik te yich'oj lek yajtalul staoje (Centro, Cárdenas, Balancán, Macuspana, Huimanguillo, Paraíso, Tenosique, Jalpa de Méndez sok Comalcalco).

Cheb. Le ta kaj "B" te banti ya me yak'sbaik ta nak'anel te waxukeb jtejlumetik skomlel (Emiliano Zapata, Cunduacán, Nacajuca, Jonuta, Tacotalpa, Teapa y Centla).

Oxeb. Ta spajalil xchebal kaj ya me yich'ilel te slekil sk'uxtayel, ja jich yal a te atswiniketik yax staik pajal yajtalul, janax ma a ta kaj baluneb jtejlumetik, yun ya yich'ak'beyel ja tul ants te ta banti yantik yajtalul sjapelsba.

**SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHINEL A'TEL
YAWAJLUM TA TABASKO**

TE A'YOCHINEL AT'EL
JA'ME KAT'ELTIK

- a) Te ta jun xchebal kaj ya me ts'ibuyik te antswinik te mach'a jolol ta bay nak'anbil te rejoretik.
- b) Ya yich' ilela te ta "kaj A" te me hay te nak'anbil jo'tul antsetik sok chaneb winiketik. Te ta smaliya te "B" ja me tsoboja te chaneb antsetik sok chaneb winiketik.
- c) Ta slajibal, ta tsobel spisil te jayeb kaj "A" sok "B", ja hay staojibal spisil te jujun jtejlumetik (juklajuneb), te banti ya yich'ilela te slajibal syak'elbaik te baluneb antsetik sok waxukeb winijetik.

Te jich bit'il ya yich cholel ta yanil.

Kaj A		Kaj B	
Jtejlumetik	Antswinik ta yak'elsba	Jtejlumetik	Antswinik ta yak'elsba
Jun. Centro		Jun. Emiliano Zapata	
Cheb. Cárdenas		Cheb. Cunduacán	
Oxeb. Balancán		Oxeb. Nacajuca	
Chaneb. Macuspana		Chaneb. Jonuta	
Job. Huimanguillo		Job. Tacotalpa	
Wakeb. Paraiso		Wakeb. Jalapa	
Jukeb. Tenosique		Jukeb. Teapa	
Waxukeb. Jalpa de Méndez		Waxukeb. Centla	
Baluneb. Comalcalco		-----	-----
Spisil, te antswiniketik te ya me yak'baik ta tsael: jobe antsetik sok chaneb winiketik		Spisil, te antswiniketik te ya me yak'baik ta tsael: cheneb antsetik sok chaneb winiketik	

Ta k'alal yax laj ilel te sbabial ilwanej ta swenta te "kumujkum yajtalul te tsawanej sk'opla", ya meyich'pasel te yan yiltileyel, ta yun kumukun ajuneb te yich'alel ta jujun tsobwanejibal, te sbelalil ya yich alel ta bay xtal yan tsob mantal.

Jo'lajuneb jtsob mantal (Art. 15). *Kaja kaj te ajuneb yun yak'el tsakel.* Ja in kaja kaj ya me sjun te mantalil yun ajuneb te yak'el tsakel te bayal la stasba jujun tsobjibal ay leta bay k'axem tsawanej, janixme ya yak' ta ilel ja in tuneltoj; ja jich te jujun xajt'al

SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHINEL A'TEL
YAWAJLUM TA TABASKO

TE A'YOCHINEL AT'EL
JA'ME KAT'ELTIK

xajt' tsowanejil ya ts'iboybael spisil te jtejlumetik sok Jnajkaneajwalil, xcholbael ta tsail ta muk' jich bit'il ajuneb te la yich tsaeele spisil yok'oj ta jujun lenixa.

Jun. Ja te snak'anel ya yich'xatel ta oxeb kaj; ja te yun te at'el túnel ta tjeklumetik ja jich ya yich' k'oel ta pasel: cheb kaj yun wakeb jtejlumetik sok jun kaj yun te joeb jtejlumetik, yich'elbael ta jujun tul jun sok oxeb ta olil te jtelumetike spisil ta jteklum.

Te yun te Chajpanmantaliletik ta tsoblum te snak'anel ya me yich' jatel ta oxeb kaj, ta jujun ya me snub'sbaj ta jukeb Jnajkaneajwalil.

Cheb. Te sbabial kaj ja me yu'una te tsael tunel pek'el, te chebal kaj yu'un te tsael tu'nel olil y ta yoxebal ta je ta kajal.

At'eltuneletik: te cheb babial kaj, ja me yu'un te stsael tunel pek'el sok olilal, ja yun ja a te yoxebal te yantik joeb jtejlumetik te banti ju jun xajt'al xat las taj te ajunel yun tsawanej k'ax tu'em.

Chajpanmantaliletik ta tsoblum: te babial cha'kaj ja me yu'un te ajunel yatalul te tsael túnel ta pek'el sok olil, yun ja me te spatilal ja mes ajunel a te mero bayal yajtalul.

Oxeb. Ta spatilal ya me yich' ilel ta spisil te jtejlumetike sok Jnajk'aneajwalil tu ju'jun kaj, te me hay tas ta'el te mero yilel slekil k'uxtayel, pero teme ja te yun sjapelbaj te yantik yajtalul ta kaj ta tsael ta koel, te banti te ants ya me yich'ak'beyel pek'el yajtalul ta tsaajibal yak'el, pero ta banti kaj yun te stawanej kajal ya me yich' snak'anel a te antse ta bay yantik yajtalul.

Chaneb. Te sbabial kaj te yun a te "ajunel tsael koel" ya me yich' lek buen nopel.

- a) *At'eltuneletik:* ya me yich'jatel ta cheb pajal te jtejlumetike spaselba jich jun kaj sok soy ta oxeb jtelumetik ta jun kaj ta tsael ta alan.

SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHINEL A'TEL
YAWAJLUM TA TABASKO

TE A'YOCHINEL AT'EL
JA'ME KAT'ELTIK

b) *Chajpanmantaliletik ta tsoblum*: teme swenta te jun kaj yun te jun yajtalul ma pajal ya me yich´a jichbit´il soy jun kaj jatbil te sbabial chaneb jnajk´aneajwalil ta bay ts´ibabil, te ta sbabial soy jun kaj ya me stasba ta chaneb sok oxeb jnajk´aneajwalil, te banti ya yich´ilela te ants maba la yich´snak´anel ha ta spasil te ta bay soy jun kaj.

Joeb. Ya me yich´ak´beyela ta ju ju tul te xajt´al xajt´ tsowanejil te la yak´baik te aba k´alal yorail tsawanej te k´axemix pero las k´ejik te tsakel ta jun, ta nak´ambil yu´unixa ta ba´ay bek lok´yu´una snaobil sba sok te yun snopel jujun kaj, ja´into, te kaj te yich´oj te jtejlumetik te jayeb ya staik te yajtalul ajuneb ta tsawanej ta yanil, te ja te yatalul te ta olilal sok te yajtalul te tsawanej ta kajal, son me te sbelal tsawanej te k´axemixe. (**waxukebal sjunjibal**)

Waklajuneb jtsob mantal (Art. 16). *Swenta yich´el ta pasel sok te sk´uxtayel snajibal pajal.* Ya me yich´ slekubtesel te sk´uxtayel snajibal te antswinik te ta sk´opal pajal te ta sjapelbaik ta rejoretik sok chajpanmantaliletik ta tsoblum yun ta xach´ib bayal te jich ya yal:

Jun. Te ta spasil te sjapelbaike ta rejoretike yun ta at´el túnel ta jtejlumetik (te ja ta juk lajuneb jtejlumetik), te mach´a ya snak´anbaik yame sk´ot ta waxukeb winiketik sok baluneb antsetik.

Cheb. Ja me jich to, te yun te sjapelbaik ta Chajpanmantaliletik ta tsoblum (te ja ta juncha´winik Jnajk´aneajwalil) ya me snak´anbaik lajuntul winiketik sok bulucheb antsetik.

Oxeb. Teme hay jun xat´al xat´tsobwanej yas nop yak´sba ta bay mayuk yipal at´el, jich bit´il ts´ibabil ta tsob mantalil yatalul waklajuneb yoxwinik, yajtalul jun, xatbil ta

**SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHINEL A'TEL
YAWAJLUM TA TABASKO**

TE A'YOCHINEL A'TEL
JA'ME KAT'ELTIK

lajcheyeb, te ta mantalil tsawanej, ja jich ya yal, te lajchayeb jtejlumetik son chan lajuneb jnajak'aneajwalil, yame yich'ilela te jun pajalil yun a te antswinik te ta mach'a yak'osba sjapelba; te k'alal junax pajal janax me yich'ak'el ta snak'anel'sba te bayal yun yajtal snak'anbil ta skoltayel te antsetike, pero teme jay tul yak'osbaik maba pajal yatalul jame yu'unanixa te ini jochol chapil antsetik.

Juklajuneb jtsob mantal (Art. 17). *Spaselbel yun te sk'oplal spajalil.* Tas wenta te ja te cheb ts'ibjobal chaoxat' tsaobil ta ju jun bay te cheb sjoylejal, te ayik ta yilel te slekil jay tul alwanej ta chajpanmantaliletik ta tsoblum, ta yich'el ak'el a ya me sk'an yil te into:

Jun. Yun ja ta stjol a te cholbejal yun slajibal sk'oplal, ja yun te yajtalul te mach'atik la yich'tsael ta ju jun sjoylejal ak'bil te ta snail xat'axat tsoblej (**xwaxukebal sjunjibal**), ya yich'i ilela banti a te ta sjoylejal la sta bayal yatalul te ta tsawanej le ta yorail tsatunel te k'axemixe, yun ja ta banti sjoylejal te ta ts'ibabil yame yich'sjolinel ta bayal chab antsetik. Janax me ya yich'ak'el snak'anel te antsetik ta bay chebal najk'anbil jun.

Waxuklajuneb jtsob mantal (Art. 18). *sk'uxtayel snajibal sok cha'tsakel.* K'alal swenta yak'sbajel yun te sjapelba ta chebal buelta o cha'tsakelsba, ja'into ya me yich'pasel buen lek son spisil te mach'atik yak'sbaik ta tsakel ta juju'xat' te ya spasike jich me ya yich'pasel te slekil xk'uxtayersnajibal sok yotsesel ta banti xan aya.

YOEBAL TENEL

Ja te ch'in sk'oplal te mayuk bajel sok spasel bek lek

Balunlajuneb jtsob mantal (Art. 19). Spasel bek lek ta stojol te ch'ieletik. Ja'into jame sjunba sok te ch'in sk'oplal te sk'uxtayel snajibal, yun ja te yawilal ma jauk jun sboltesel a yun te atnswinik, te sbelal te ya yich' pasel ja me into:

Jun. Le ta yak'el sba ta sjapel sba yun ta rejoretik yun ta ch'in sk'oplal pajal, yananixme yak'sba nak'anel ta jun ah, janax yun, jun xchajjibal ta ju jun te jayeb tsobbil yun te juklajuneb jtejlumetike, yun ta yak'el te stojol yun ch'iele, teme te yawilal ayix ah te jun scha'winik sok baluneb scha'winik yawilalik.

Cheb. Yun ja te yak'el sba ta sjapel sba yun tunel chajpanmantaliletik ta tsoblum yun ja ah te bayal staosba, ya me yak' sbaik nanixa, ja ayuk, wakeb xchajjibal ch'ieletik te ta yantik jun scha'winik Jnajak'aneajwalil, pero ya me staik lek te yawilalike jich bit'il la yal te yan yatalujle.

Oxeb. Le ta snak'anojibal alwanej pajalnax. Ja nix jichu'uk te snak'ajojibal ta jun te sjapelbaik ah ta rejoretik yun ha ta Chajpanmantaliletik ta tsoblum, ja yun te sk'oplal alwanej pajal, te xat'a xat tsoblej ya me stak' yak'bel ch'ieletik.

Chaneb. Teme jich ma la yich'pasel te bitik albil mantalil te najk'ambilik te ta pasbil to, te me hay mach'a xk'anoj te tsakel ta jun yun sjapel sba' yame yich'k'anbeyel te yakuk spas te bitik yaloj le ta waxuk tenel yun ja'into mantaliletik.

Jtab jtsob mantal (Art. 20). *Pasbil k'op aye yun te bats'il yajwal itejklumetik.* Te xajt'al xajt' tsowanejil subjilikme ta yak'el sjapel sbaik bats'il yawal lum te yich'ojik te sk'oplal te pajal k'uxtayel; ja me jich ya k'ot ta sjolik te sbelal, ts'ibobil le ta xcholjibalto. Ta yun yak'el sjapel sba te bats'il yawal lum ya me sk'an yak'sba ha to:

**SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHELINEL A'TEL
YAWAJLUM TA TABASKO**

TE A'YOCHINEL AT'EL
JA'ME KAT'ELTIK

Jun. Ay tsobol yawalel ch'in lum. Te kanan tek'lum, ja nix sok te snopel te bitik chabanbil te bit'il ya yich ak'el te bitik sk'oplal, laj me xchol te spisil te jayeb jtejlumetik ta Tabasko, ayuk me bayal yawalel lum, ja'uk meto, Tacotalpa sok Nakajuca ja me te jtejlumetik te ayik yun te yajtalul k'ax bayal, sok nix'uk te sk'oplal te yawal lum sok te mach'atik yax k'opoj ta bats'il k'op, pero yun jata Centla, ja me bayal yatalul yun antswiniketik te snaosbaik tukelik bats'il yawal lum te ta tekulum Tabasko, jich te ya xjil into te mach'atik mero lek bayal yatalul, jich ta cholocho: jun) Tacotalpa, cheb) Nacajuca y oxeb) Centla.

Cheb. Te yun at'eltunel ta jtejlumetik. Te bitik pasbil k'op aye ja me yun ta spasel ah te yak'el sba ta sujel, te ta cholbilik ta rejoretik mero yak'el, jame ayuk jun xchajjibal te tsabil ants o winik te ta ay be ta jun jtejlumetik bit'il la yich'alel ak'ixe, te ay yun sk'op yaye sok yawal lum, te yak'el sba ya me yich'ta muk' te bi't'il cholbil ha te oxeb jtejlumetik te ay yunik bayal yatalul bats'il yawal lum, te bit'il la yich'alel ta yak'lal ts'ibal. Ma ja'uk nix ah, sok nix uk te bitik ya yal ja'into ts'ibal, te xajt'al xajt' tsowanejil ya me stak'yak'ik spasel ta tsakel ta jun te ba yantik xan jtejlumetik te jilemikxan.

Oxeb. Te ta chajpanmantaliletik ta tsoblum. Te jayeb a yun sjapelbaik ta chajpanmantaliletik ta tsoblum, yun ha te sk'oplal te bayal ayix, te xajt'al xajt' tsowanejil ya me stak'yak'ik, ta mero sujelbail, ja tul xchajjibal tsoboj yun bats'il yajwal lum, te ta yan tik xan jnajak'aneajwalil ayik ta swenta te Tacotalpa, Nacajuca sok Centla: ja into at'eltunel hay me ta sk'ab yilel te snak'anel ich'bilbel ta jnajak'aneajwalil yu'one ta banti ay bayal yajtalul antswiniketik bats'il yawalel lum.

Ja jich ya yich'alel to, ta jame yuna te ja te Jnajak'aneajwalil ta mch'atik sjunestabik sok te jtejlumetik te mayuk na nix yunika te sk'oplal yajtalul albilix te ta jun xat le ta mantalinto; pero teme hay las spasik o staik, jain tunel to ya me sk'an yal tijtiliyalel te chapalixe, yun ja me te ah yich'psel te xcholjibal te bit'il cholbil te ta xwaxukebal tenel.

**SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHELINEL A'TEL
YAWAJLUM TA TABASKO**

TE A'YOCHINEL AT'EL
JA'ME KATELTIK

Chaneb. Le ta snak'anbil jun yun te sjapel sbaik ta yun kujutul. Te ta snak'anbil jun yun te sjapel sbaik yun rejoretik ta kujukuj, te xajt'al xajt' tsowanejil ya me stak'yak'ik snak'anel sjalpelsba te sbats'il yawal lum, machuk me ma spas spisil te bitik xi antilebil yun te sjapelsbaik te la yich'alel te ta chebal albil yun te mantalilto.

Joeb. Te yun te sjapelbaik yun te Chajpanmantaliletik ta tsoblum te aya te sk'oplal kujukuj, te xajt'al xajt' tsowanejil ya me yak'ik janix junuka tul bats'il yajwal lum ta chikanbay a ta chebal te sjoylejal; janix jich, ya me lekub sk'oplala ta lenix to te sbats'il yawalel lume ta ya yich'tsael luke.

Wakeb. Yiltilel te yak'el sbaik. Ta ju jun syak'el sbaik ya me tsobik spisil te bitik ya xk'anot yune te bit'il yaloj te mantaliletike, te snail ts'ibwanej tsawanej ya na nix me yil ta buen lek ta ju jun yak'el sbaik yun swenta ta yich'el ta muk'te bistalelik.

Jukeb. Ma yich'komel ta spasel te ak'bil sbats'il yawal lum. Ta mach'ayaksbaik ta tsael ta jich'yaloj le te sk'oplal to ma me ayuk smakel, yun jich me te yas tak' te xajt'al xajt' tsowanejil yik'ik xan bats'il yajwal lum te ta bay tsatonbaj te spasik ta chebal yutsil sk'oplal.

Jun scha'winik jtsob mantal (Art. 21). *Stukel yalel sbaik.*

Jun. Jich nax. Ja jich'ah te syak'el sbaik stukelik yal sbaik te ayik ta jun tsob yatalal xkuxlejal. O ja jich yalel ta bayal ta chabj stalelik tu atswinik.

Cheb. Stsajtayel yilel. Te Stukel yalel sbaik stajtaybil jame yu'un nax tul nanixa, ja jich ya me yich'nael ah te ja tul antswinik ta ch'in lum ya yan stalele, ja me jich aya te yich'oj nael ta yantik mantalil ya me sk'an yich'ak'el sok yiljibal.

Oxeb. Ja'me subjilik ta swentaik te xajt'al xajt' tsowanejil o ja mach'a jolol yunik te sjapel sbaik tulutul, yak'el te stukel yalel sbaik te mach'a yas k'an te snak'anel ta jun sok te yak'el sba ta sjapelsbaj yun sbats'il yawal lum.

SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHINEL A'TEL YAWAJLUM TA TABASKO

TE A'YOCHINEL AT'EL
JA'ME KAT'ELTIK

Janix jich ayik me ta swenta yak'el tu junetik smeletil sok slekil te banti ya yich'alela, sok bayalme smeletil, te mach'a tsabile ja me sbats'il yawal lum, yu ja me te stukul yalel sbaike ja me swenta yak'el snael te junax ayike sok te mach'a tsabilix sok ta slumal te ya sk'an yak'ilel, ja me to ya xu yak'el te winiketik sok antsetik ta janix ah te ayik ta baiy ch'in lumetik.

Chaneb. Janix jichuk, te xajt'al xajt' tsowanejil sok te mch'a sjolinej te stukul sjapel sba, ya na nix me yak'ik ta ilel ah mero lek sok scholel (mayuk komel) sok spasil te junetik (yat'jibal, xch'unelbail sok spasil yantik xan junetik) te mach'atik ya sk'an yak'sbaik nak'anel ta jun jich bit'il sbats'il yajwalel lum, teme ay yunik ta ja bin sk'oplal:

- Te me ay yak'oj jun k'al o spasoj at'el ta ch'inlum, te me ay ochem o spasoj at'el tunel le ta ch'inlum o yak'osba ta xchapel k'inetik o te me ay tsabil ta tunel, yun ah ta stalel kuxlejal ta tsobjibal te banti yas k'an yich' ak'ele.
- Te me yak'osba ta spasil tsoblejetik yun at'el, yun ta lektesel te ch'in lum o ta xchapel k'opetik ta swenta nixa tsobjibal te banti yas k'an yich' ak'ele.
- Te me alwanej yun jun ch'inlum o tsobwane yajwal jtejklumetik ta swenta slektesel o xk'uxtayel te snail tsob'lejike, o yan tik bek spasel te banti te mach'a ya sk'an yak'sbae ay me bayal sjunlejalil sok te ch'in lum te ya stek'ane ta yorail tsawane.
- Chikan bek xan junetik muk' sk'olal, te ya stuybey sk'oplalte bitik ya yich'ix alele, pero ja'me sk'oplal ah te banti ya yak' ilel te mach'a sjapelsba ta tunel te yun jay tsob lum, ja me ya yich' ilel yun te snail tsawanej ta sbelal yutsil yilel ta stalel xkuxlejal.

**SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHINEL A'TEL
YAWAJLUM TA TABASKO**

TE A'YOCHINEL AT'EL
JA'ME KAT'ELTIK

Joeb. Ja íme junetik'to ya me stak' ak'bil yun te tuneletik ta ch'in lum ta bay k'alal smakoj sjoylejilil, ja nix jich ya me stak' tu'untetik spasil te jayeb ta tul te at'el tuneletik.²

Wakeb. Teme mayuk ts'i me junetik me'to te banti ya yal te stukel syalbaike, ja into snail ts'ibal ya me jach' spas chajban stuke te betik xan yaltileyoj ta yajtalul jtsob mantal ta jo'lajuneb scha'winik, yajtalul jun sok cheb.

Jukeb. Te mach'atik tsabilikixe sok te me lek ayikixe ta yun snak'anel ta jun, ya me yich' ak'el snael ilel ta jun chap'bil tsoblej spasil antswinik, ja nix jich me ya me yich' pukel te jayeb slajib sk'oplal ta ju jun chajb k'opetik ta tsobtenklum, sok ya me yich'ik spasil pukel yun ta snaik stojol a te ch'inlumetik sok te bats'il yajwal ltejklumetik.

Cheb xcha'winik jtsob mantal (Art. 22). *Pajalil xchajjibal yun te spasel te mero lek.* Ja te yun te xchajjibal te swenta yunik slektesel ja jun spasel skoltayel ch'ieletik o bats'il yajwal lum, te sjelol ja nix me jich tuyem slekil stalela te bit'il ya sk'an yak'e.

Oxeb xcha'winik jtsob mantal (Art. 23). *Yantik tso'botso'b mach'a ay swokol.* Mero ja yu'una te pajalil sok te maba baj'jelil ja me xach'ibal mantalil ta bay muk'ul mantalil yich'el ta muk' antswiniketik, te ja yich'el ta muk'a te betik ya spas te tsbob lum, ta chikanbay spasel, sok te yich'el ta muk' sok xlekub yejtal spasil'to, te snail tsawane, ya me stak' yalbey te xajt'al xajt' tsowanejil sok te mach'atik sjaposbaik ch'in stukel, yich'ik ta muk' sok yilik yak'el te yik'eltel te antswiniketik, ma me ayuk sbajel ni xut'uk yun te jach'emiktel, o skuybaik ta yajwal ch'inlumetik, ja me jich ya xu'spasel ah te yilelbel te xchap'anelbel mero lek k'op ayejetik.

---

² Ja te cholbil jay tul tuneletik, ja me yich' ak'el ah ta jawil yun 2021 ta mero smeletil, ja yu'un te INPI sok te sjoybaj snail ts'ibwanej ta lekilalil yun chap k'op yun yajwal lum, te jame xk'ot ta koltaywanej.

SWAKEBAL´TENEL Yilobil yochelinel at´el

Chaneb xcha´winik jtsob mantal (Art. 24). *Stobelbaik sok ta yantik xan chajp.* Te janix uk a te jtsob mantal chaneb yo´winik, yajtalul cheb sok oxeb, te tsawanej mantalil, te xajt´al xajt´ tsowanejil ya me stak´ stsob´baik ta janix bit´il yak´osbaik ta banti smulan sk´opojelik ya me yilik a te mantalil te me jich yaloje te ta mantalil le ta jtsob mantal waxuklajuneb schanlajunwinik yun xch´unjibal te tsabajel yun te snail ts´ibal yun spamal k´inal tsawanej.

Jo´eb xcha´winik jtsob mantal (Art. 25). *Yantik xan stobelbaik o spajalik sjapel´sbaik.* Ja me jich te a´ sok te jtsob mantal waxukeb yo´winik ta yajtalul cheb, joeb sok wakeb, te ta junax mantalil yun te xajt´al xajt´ tsowanejil, ya me stak´ yak´sbail ta spasil, xat´nax sok sk´unalnax, te ju´jun into ja´me yich´ ak´el te jich ya yal:

Jun. Spasil, ja inte ba ti te xajt´al xajt´ tsowanejil junax tsoboj´sbaik yak´el ta junax choljibal tejkum, te ta spasilik a te mach´atik yak´ojike.

Cheb. Xat´nax, te xajt´al xajt´ tsowanejil junax tsoboj´sbaik yak´elik ta junax choljibal tejkum, jauk nix me te lajuneb yoxwinik olil yun jo´winik, spasil te mach´atik yak´ojike.

Oxeb. Jich me ya yich´ ayejlaj te stobelbaik jich nax, ja te ta banti te xajt´al xajt´ tsowanejil stobelbaik yak´ik ta junax choljibal tejkum jauk nix me te jo´eb scha´winik olil yun jo´winik, spasil te mach´atik yak´ojike.

Chaneb. Te ja te yak´el te ta spasil stobtileyelsbaik, ya me yich´ ak´ela ta yilel te slekil k´uxtayel yich´el ta muk te kaj ja kaj yajtalul ta tsawanej te mach´a bayal ya stasbaje, jich ya yal, te mch´a la sta bayal yajtalul le ta k´axemix tsawanej.

Joeb. Te ja te yun ta tsa yak´elsbaik ta xat´nax, te ch´in sk´oplal yun k´uxtayel ya me yich´ ilela te ta banti jun yas nak´anbilik ta tu´lu tul, jich te banti la snopik k´an yak´sbaik, ya me yich´ ilel xchebal te me mero lek ayik chapal sok te yan sok te xat´añ xat tsobleje.

**SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHELINEL A'TEL
YAWAJLUM TA TABASKO**

TE A'YOCHINEL AT'EL
JA'ME KAT'ELTIK

Wakeb xcha'winik jtsob mantal (Art. 26). *Te lekil xk'uxtayel ma me xk'ax bayaluk.* Ja me yich' ich'el ta muk' a yun a te jtsob mantal ta yak'lal joeb yajtalul, te mach'a sjaposbaik te snak'aniksba tukelik jich bit'il tsowanejil, ma yich' tsobelik ja jich bit'il stobelsbaik ta yich'el ta muk'te ch'in k'op xk'uxtayel, jich ya yal te janax yas k'an yok'aha ta tulnax ants o winik, te ta ay bay jun k'opojibal ma me yich' ak'ela.

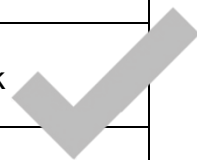
Yun ta yak'el ilel ta lek ah, le hay te xcholjibal yalel.

Xk'uxtayel antswinik te ta bit'il ya yak'sba ta jun tsobolwinik.		Spisil antswinik
Yak'el sba ta tsobolwinik		Baluneb winiketik
Yak'el sba tulu'tul ta xajt'al xajt' tsowanejil		Waxukeb antsetik

Ja'nax me stak' te yich' najk'anel jich to:

Xk'uxtayel antswinik te ta bit'il ya yak'sba ta jun tsobolwinik.		Spisil antswinik
Yak'el sba ta tsobolwinik		Joeb antsetik chaneb winiketik
Yak'el sba tulu'tul ta xajt'al xajt' tsowanejil		chaneb antsetik chaneb winiketik

Jukeb xcha'winik jtsob mantal (Art. 27). *Spajal k'uxtayel le ba yantik tsobolwinik yun sok a te yajtallul te jayeb tsabil ta kaj ja'kaj.* Te xajt'al xajt' tsowanejil te ya yak'sbaik ta bay tsobolwinik sok sjalpel'sbaik ta junax o yan tik xa na ah, ya nix yak'sbauk ah te yich'el yilel te kaj'jakaj yajtalul te tsabil te ya yak'sbaik uke ta junax, ta lenix ah t ata ju jun kaj te bit'il te ta bay jtsob mantal chanlajuneb yun ja in jun'to.

**SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHELINEL A'TEL
YAWAJLUM TA TABASKO**

TE A'YOCHINEL AT'EL
JA'ME KAT'ELTIK

Waxukeb xcha'winik jtsob mantal (Art. 28). *Spajal k'uxtayel te ta yoch'ibal.* Ja sok me ch'unela te jo'lajuneb yo'winik jtsob mantal yajtalul jun sok cheb te ta tsawanej mantalil, yun ja sk'oplal te xk'axel te ta bay xajt'al xajt' tsowanejil, te ja te yilel te sk'oplal xk'uxtayel ya me yich' ilel tas tojolil a te xajt'al xajt' tsowanejil te yich'oj te mach'a ya chajpanej, te me mayuk in to, ja me yich'pasel sok ah te mach'a hay namey yak'ojix snak'anel'sbae.

Baluneb xcha'winik jtsob mantal (Art. 29). *Xajt'al xajt' te yach'ikal.* Ja te mach'a tas ba'bial yak'osbaike, te ya yak'ik sba'bial snak'anel sjapel'sba tunel, te mayuk yunik sk'oplal ta jach'ibal, ma ayuk ta ak'ela te xk'uxtayel pajal ta kaj yun te yajtalul te tsawane, ja me jich, ya na nix me yich'ilel ah te sk'oplal xk'uxtayel te bit'il yaloj le ta xcholjibal k'op to, sok me te stsaelil le ta bati ya yak'sbaike, sok te kaj yochelik xk'uxtayel te ta chanlajuben jtsob mantal yun te into xcholbilk'opetik; sok nix'uk te spasel te bitik k'an yun ta swenta te ch'ieletik sok sbats'il yajwal lum, yich'el ta muk'ah te yik'elik sok mayuk bajel spasil te mach'atik ay swokolike te jich bit'il yaloj te ta oxeb xcha'winik jtsob mantal.

Lajuneb xcha'winik jtsob mantal (Art. 30). *Yich'el ta muk' sok spasel yilel te bitik lek chajban'bile.* Ta janix jichuk te bitik pasbilixe te bayal sk'oplal yun te ch'ieletike sok te antswinik yajwal lum, ayik me ta yich'el ilel'ah, yun jich me le pasbil ta spasil yun ah te xch'uxtayelike. Janix jich, ya me yich'ilel te snak'anojibal tunel ay ta mero pajalil ta spasil, mayuk me ay swenta yun te me ay yantik chaoxchab te xajt'al xajt' tsowanejil, ja me jich to, ya me yich'choleltej, ja te yak'osbaik ta tsobol o stukel, te xajt'al xajt' tsowanejil ya na nix me yak'ik snak'anel ta komon spasilik, te ta xchebal k'opilto.

**JUKEB'STENEL
Yak'el sbaik ch'in stukel**

Buluheb xcha'winik jtsob mantal (Art. 31). *Yak'el sbaik ch'in stukel.* Jax yich'el ta muck'te antswinik sk'anel stsak'el ta jun yun sk'an yak'sba ta tsawl yun tunel nax

**SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHELINEL A'TEL
YAWAJLUM TA TABASKO**

TE A'YOCHINEL A'TEL
JA'ME KAT'ELTIK

stukel te ta xajt'al xajt' tsowanejil; ja into ja me ay tas wenta te bitik ya yich' k'anel, sk'oplal sok yantikxan yayejul te bit'il cholbil te ta muk'ul mantalil yun lum Méjico, te mantalil yun jtejlum, te spisil mantalil sok te mantalil yun tsawanej.

Lajcheb scha'winik jtsob mantal (Art. 32). *Slekil xk'uxtayel le ta chapbil jun.* Ja te yun mach'atik sjapel'sba tukele te ya sk'an yak'ik sbaik ta tsael yun túnel te ta Tejk'lum, ya me sk'an yil lek te sk'oplal pajalil te ta bay chapbil junetik, ja nix jiche te sk'oplal stuyjibal sok stojolil, ja in patil ayixi ja me sk'oplal te nak'al sbilil ta jun yun te sk'oplal jay tul xat tilaybil ya me yich' jolinel yun te mach'a ma pajaluk sok te mach'a sjoline te banti tsobbil antswinetike.

Oxlajuneb scha'winik jtsob mantal (Art. 33). *Xk'uxtayel pajal le ta yak'els baj ta chajpanmantaliletik ta tsoblum.* Te ja te yun yak'el sbaj le ta chajpanmantaliletik ta tsoblum yun tu xjach'ibal sbayalil k'op, ja nax me ya spa'ah te yich'el ta muk'spisil te bitik chol'bilej.

Chanlajuneb scha'winik jtsob mantal (Art. 34). *Stukel nax sjapel'sbaj sok te bitik spasel ayej ta lek.* Te ja yun te mach'a yak'sbaj stukelej ta tsael yun tunel le ta yoxebal jtejkunetik te la yich'ix alelej te ay bayal yajwal sbats'il yajwal lum yu'une (Tacotalpa, Nacajuca sok Centla), ya me yak'ik te ch'in koltayel tak'in le ta ba'ay tsoblil sok ya me yak' te ch'in koltayel tak'in yun ch'ieletik, jich yich'el me ta muk'a te slekil pajal k'uxtayel.

XWAXUKEBAL TENEL

Te sbe'ibal yun ta max ch'u unel spasel te xjach'ibal aye yun lekil yak'el k'uxtayel son yan tik xan bitik hay ta pasel.

Jo'lajuneb scha'winik jtsob mantal (Art. 35). *Max ch'unel spasel te xjach'ibal aye yun lekil yak'el k'uxtayel le ta tsak'el ta jun.* Te me la spaxix te snak'anel stsaojibal, pero te me te snail ts'ibal tsawanej la sta te xajt'al xajt' tsowanejil, tsobbejalil o

**SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHELINEL A'TEL
YAWAJLUM TA TABASKO**

TE A'YOCHINEL AT'EL
JA'ME KAT'ELTIK

mach'atik stuke sjaposbaik, max ch'unik te xjach'ib ayej te yun lekil yak'el k'uxtayel le ta xcholbil jun, te me sk'an yak'ik xan yantik winiketik sok te me pastajemixa te yak'el antsetik ta mas tojolil, ya me yich' paselj ah into:

Jun. Ya me yich' k'anbeyel ja te mach'a sk'anoj te tsakel ta june, yich'el alel sok ilela te mach'a sjapel'sabik te max ch'unik te xjach'il aye, jich me yich'ak'beyel waxukeb yoxwinik ora yun ya slamantes te bek amen la spas o ma la xch'une, ja me naixa te me ma la spas ya me yich' ak'beyel k'exlal ta banti bayal tsobol antswiniketik.

Cheb. Te me laj yitey spasel te bek k'ambile o la spas ta jich ma jichuk, te chapwanejetik ya me yak'bey k'exlal le ta bay bayal tsobol antswiniketik, sok ye me yich'ak'elxan xchebal k'anbeyel, jich nix me yich' ak'beyel chaneb scha'winik ora te ya spasej.

Oxeb. Te me mananixa spas a te bitik ya yich'ix k'anbeyelej, te chajpanwanej ja nax me xjach' spas ta snak'anel ta jun te mach'atik las spasik sok yak'ik spasil te xch'unel k'uxtayel pajalej, i te mach'a ma las pasej ma me yich' najk'anel.

Waklajuneb scha'winik jtsob mantal (Art. 36). *Max ch'unel yantik xan k'opetik yun spasel lekil k'op ayej.* Te ja te spasil jay tsobil mach'a ch'un spasel te xjach'ibal ayej yun k'uxtayel, pero mayuk spasil yun o ay toj sk'an sta te betik yax k'anot yun te ch'iel sbats'il yajwal lum o te me mas spasik chebujka te bek ya yich'ix allele, te snail ts'ibal tsawanej ya me xajch' spas te yat'ele te bit'il cholbil ta yajk'lal jtsob mantal. Te me ja te xchojjibil antswinik yun sbats'il yajwal lum sok ch'ieletik ya me yich'ik ilel ta lek te ja jich ya loj te ta balunlajuneb scha'winik sok oxeb yoxwinik jtsob mantal yun te jain pasbil jun'to, yun ja me yun te cha'oxtulnaxe yak'osbaiké.

BALUNEB'TENEL

Yun te yak'elsbail sok sjeltileybaes te sjapelbaik

Juklajuneb scha'winik jtsob mantal (Art. 37). *Yak'elsbail ma ts'akal te ta tsob'bilix antswinik.* Te k'alal ya yich' ak'el ta yak'el te sjapelbaik, te at'el tunel yun tsawanej ya na nix me yil ta lek ah te xch'unel te bitik ya sk'an ak'el yun te yak'elbaile, te me la sta jun o cheb te snajk'anbil te yak'objail tsabil ak'bilixe te sta ma baj tsakal, ja me ya yich' pasel ah into:

Jun. Ya me yich'xan k'anbeyel ta slajibal joyjebal te xajt'al xajt' tsowanejil o te mach'a sk'anoj te snak'anejel, yun me ya yich'xan lamantesel te k'axuntex mantal.

Cheb. Pero te me ay jich ma'la yich' ilel te bitik k'anbilixe yun te tunel tsawanej, ja nax me ya yich'nak'anel ah te sjapelbaik ak'bilixe, ja me t'si te mach'atik ma la yak'najk'anele, ya me yich'ijteyel, ja me jich ya altiyelel te ta yak'el te snak'anjibal te tsobbilix ma ts'akale.

Oxeb. Ja me te' tsobilix ta rejoretike, teme ja la yich' tsael te tsobil te ma la stjaj ma ts'akal te snak'anel, jauk me to ya me yich' ilelik ta yun xat ti la yel te ta tsakelixa te yat'elike yun te xjach'ibal ayej ta xat' a xat', jich na nix me ta pajal spisil.

Waxuklajuneb scha'winik jtsob mantal (Art. 38). *Te tsobilix ma ts'akal yun ma xch'un te k'uxtayel ta pajalil.* Te chapwanej ya me stak' sk'aselbel ta najk'anel te mach'atik tsobil te me jich la sk'anik yun te ma la spasik o ch'unel te xk'plal k'uxtayel, sok nix ma la staik te bit'il sbelal cholbil te ta yajtalul jun sok cheb yun te jo'lajuneb scha'winik jtsob mantal, yun ja me jich ya yich' ilel te bit'il yajtalul oxeb te ja i me to k'opil.

Balunlajuneb scha'winik jtsob mantal (Art. 39). *Te tsobilix junax jotak te ma xch'unik mantal yun ch'ieletik sok sbats'il yajwal lum.* Te ja te yun stukel te jamalil

**SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHELINEL A'TEL
YAWAJLUM TA TABASKO**

TE A'YOCHINEL AT'EL
JA'ME KATELTIK

te la juk sk'an yich' makel tuluk yun xcholil ya'yejul te yun le ta tsobilix junax sjotak, te bek spasel yun te ch'ieletik sok sbat'sil yajwalel lum te banti yich'o pasel ah te chajpanbile bit'il yaloj te ta jo'lajuneb scha'winik jtsob mantal, yajtalul jun sok cheb, ja in tunel'to ya me spas te nak'anel ma ts'akel te tsobilix junax sjotake, jich me ya yil ah te bitik ma pasbil te ta o yantik xan paselixe, jich' yiptesbaj le ta ba'iy sjuni mantalil:

Jun. Te yan yich'el ilel ja me swenta yak'el nael sok yalbeyel ah te xajt'al xajt' tsowanejil te ma ts'akal spisil la spas jich ya yich' k'asesel'a sok nax tebitik yak'ojixe, ja jich ts'i te me te tsobilix nak'anbile yilel ma ts'akal yun ma la sch'un junuka te bit'il cholbilixe, te me ja ju'yune, ya me yich' pasel ts'i te bit'il yaloj te ta oxeb yoxwinik jtson mantal yun te ja in cholbil k'opetik to.

Cha'winik jtsob mantal (Art. 40). *Yich'el jeltiyel.* Te xajt'al xajt' tsowanejil, stobelbail, junax sjapelbaik, o mach'atik stukel sjaposbaik, ya mestak' spalik ta sjamalil ta sjelel te sjapel najk'anbile jich te bit'il ak'bil sk'alel son bit'il chapal le ta ba tsawanej mantalil, yich'elme ta muk'uk te xk'uxtayel pajal antswinik. Te sjeltileyel sjapel'sba tsatomajel ja nix me ya yich' pasel sok a te yich'el ta muk' antswinik y sok te yantik xan sk'oplal te cholbil le ta jun in to.

Jun yoxwinik jtsob mantalil (Art. 41). *Yich'el jeltilayel sok syanteselel.* Te k'alal ya yich' nael'stojol te ma yich' pasel yun te xk'uxtayel pajal te banti junuk ah te sk'oplal'to, ja jich te me ayik ta yilel sok te snajk'anel pajal, pero ma la yich' pasel te sk'opalal junax pajalil, yantik xan yutstesel, pajalil o yan tik xan bekaj, ja me yich' pasela te bitik sk'an pasel cholbil le ta jo'lajuneb scha'winik jtsob mantal ta yajtalul jun sok cheb, yun te xcholjibal k'opto.

Te me mala yich' pasel ts'inabi te o te betik k'antelebil yune, ja in tunel to ya me spas nanixa te sjeltileyel yun ya ilel spasel te bitik xi le ta bay into xcholjibal k'op jich me ya yich' snak'anel ta ju'na.

SLAJUNEBAL TENEL

Te yak'el yun te ma ts'ajkal te sjotak tsobilexe le ta yik'el yak'el sotak ta jtejk'lum sok te Chajpojibalmantalil ta tsoblum-at'eltunel

Cheb yoxwinik jtsob mantal (Art. 42). *Ak'elil ta ma ts'akal tsobil junax sjotak.* Te me ay jich ja ju yun te ma ts'akal tsobil junax sjotak, ya me yich' pasel te ak'el te rejoretik te alwanej jay tulnax yun ya sjeltey te rejoretik te mayuk snajk'anojik yak'el sba tunel, ja me ya yich' pasel ja in to sbeibal k'op:

Jun. Te snail ts'ibal ya me yil te bati jochatik te ma la yich' makele y jich me ya xjil te jocholjilel, yun ja me te banti jochatik ja me yich' ak'beyel te mach'atik ayik ta slajibal snak'anel ta june sok mayuk me lek bayal amen spasoj.

Cheb. Ya me yich' ta sbabial ayej te xk'oplal k'uxtayel sok te bati jochol ya me yich' makel yun te antswinik te ay to sk'anej, te yun rejoretik ja me yich' ak' beyel te mach'a ay yun sbabial ich'el ta muk' yun ak'elil jay tulnax te la sta te yajatalul te jayeb k'anbile te oxeb olil yun jowinik yun te snak'anel te leke.

Oxeb yoxwinik jtsob mantal (Art. 43). *Yak'el te mach'atik ma ts'akal yun te ta bay sjunjebal ch'ieletik sok sbats'il yajwalel lum.* Te ma la yich' pasel te bit'il albil le ta jun yoxwinik jtsob mantal ta yajtalul jun, ya me yich' iel te ja te yun najk'anjibal bilil yuna te chikan bay jtejklumetik te Tacoltalpa, Nacajuca son Centla:

Jun. Te ta banti ma la yich' pasel te yak'el xut'uk stojel yun ch'ieletik, te k'alal ya yich' ak'el te bay jochol te snail tsawanej, ya yich'el lek ta muk'te yotsesel bats'il yajwalel lum le ta tsobwanejil, k'alal ya yich' ak'el ta tsobwanejil o sjapelsba stukel te ay yun te yich'el ta muk' te yak'el yun te sbabial sk'oplal te alwanej jay tulnax yun stael te yajtalul oxeb olil yun jowinik yun te snak'anel te lekixe, ja le ah ya me yich' tsakel te mach'a yinix yajwalel sbat'sil lume, yich'el ta muk'ah te k'uxtayel pajal, yun ta yak'el sok yotsesel yajwal te jteklume.

**SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHELINEL A'TEL
YAWAJLUM TA TABASKO**

TE A'YOCHINEL AT'EL
JA'ME KATELTIK

Cheb. Te me ja yun te tsobwanejil te ay bayal yich'el ta muk'e, mayuk yu na te jaybil tsaewanej sbats'il yajwal lum, ja me yich' ilela te yan tsobwanejil te bayal yajtalul ta tsaeele yun jich ya yich' pasel ak'ela.

Oxeb. Te me ja yu'una te yak'el stojel ch'ieletik, ya me yich' pasel ah te bitik albil le ta yajtalul jun sok cheb le ta jtsob mantalil'to, te janax jelbila te yun te stojel mayuk jtejklumetik albilik yun yak'ela.

Chaneb. Te me ay jich' staojela te stojibalil ma ts'akal ya me yich' xan pasel spisil te xcholjibal k'axemikixe ja to ts'aktesel te tsobil junax sjotake te ju' yune.

Joeb. Te me ay te stojibalil te ya xk'an xan yun yak'el ah te tsobilix junax sjotake, ya me yich' ilela te bitik pastilebil yun lekixa yun te smakoj te jayeb spisil chajb mantal yun k'uxtayel pajal.

**SBULUCHEBAL'TENEL
Yun te tsawanej lekilkoltawanej.**

Chaneb yoxwinik jtsob mantal (Art. 44). *Yan tik xan tsawanej.*

Jun. Ich'elk'aal: Ja in sk'oplalilto ja me yak'el yun te tsawanej ich'elk'aalil.

Cheb. Lekilkoltawanej: Ja te yun te tsawanej lekilkoltawanej ja me tsakojbaa te bit'il ay ta bay chapbil aye INE/CG927/2015, ta xch'unjibal tsawanej spamal lum Mejiko, sok nix te yantik xan, sjunil mantalil to:

- a) Ja te me te xajt'al xajt' tsowanejil yak'ik snak'anel sjapelba tukele, jaik into ya na nixme spasika sok nix a te yak'el te antswiniketik, o janix lekil k'uxtayel, te jich bit'il la yich' pasel le ta k'alelal tsatonbaj ich'elk'al.
- b) Te me ay jich la yich' pasel te snak'anel stobelbail o tsatonbajel junax le ta sk'alel tsawanej ich'elk'alil y ja imeto la snak'anba le ta sk'alelal tsawanej

**SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHELINEL A'TEL
YAWAJLUM TA TABASKO**

TE A'YOCHINEL AT'EL
JA'ME KAT'ELTIK

lekilkoltawanej, te xajt'al xajt' tsowanejil sjuykaik ta stobelbaik o ta sk'alelal tsawanej junax ya me yak'ik te mach'a sjapelbaik te janix sk'oplalto yun te antswinik o slekil k'uxtayel ich'elk'al.

c) Te me ay jich te xajt'al xajt' tsowanejil ay la yak'sbail ta tulnax le ta sk'alel tsawanej ich'k'aliil y yas nopik stobaik o xbat'ik ta sjapelbatsobwanej pajal le ta sk'alelal tsawanej lejkilkoltawanej ya me yich'ta muk'ja in to:

c. i) Te me te xajt'al xajt' tsowanejil yak'sbaika sok sjapelbatsobwanej te yantik sba le ta sk'alelal tsawanej ich'elk'al, ya me yak'ik jun snak'anel ich'el ta muk' y te sjapelbatsobwanej te yantik yajtalule ja me ya yich' ak'beyel tul ants.

d) Te me ay jich te sjapelbatsobwanej te la yak'sbaik ta stobelalil o sjapelbatsobwanej pajal k'alal sk'alelal tsawanej ich'elk'al, snopik yak'sbaik yun ta tulnax le ta k'alal yorail tsawanej lejkilkoltawanej, ja me yich ya spasik bit'il ts'ibabilto:

d. i) Te yak'elsbaik te yu'una te antsetike pasbilik ta stobelbaik junax o sjapelbatsobwanej junax, ya me yich'xan pasel, yun a te antswinik sok pasel lekilal te ta yak'elbailil ta sk'alelal lejkilkoltawanej,

d. ii) Te ja te yak'elsbaik te mach'atik yun a te winiketike pasbilik ta stobelbaik junax o sjapelbatsobwanej junax, ya me stak' pasel yun yak'el le ta swenta antsetik.

Oxeb. Ja'in xchajpaneljibal jame ya yich' ak'beyel te tulutul ta ju jun xchajibal, yun a te sjapelbatsobwanej te sjolinejik te tsobilix ak'bilix yun te jtejlumetike, pero te yun te chajpanmantaliletik ta tsoblum te mach'a yich'oj te xchajibale yun te

**SNAIL TS'IBJIBAL SLEEL TUNEL SOK YOCHELINEL A'TEL
YAWAJLUM TA TABASKO**

TE A'YOCHINEL AT'EL
JA'ME KAT'ELTIK

Jnajak'aneajwalil, te ya yak'a te INPI³ sok nixuk te xchatejk'el snail ts'ibal yun lekilal yun yayejul bats'il winik ants, te ja me jicha yun tojob'teswanej.

---

³ Ta xjach'ibal jawil 2021.

TSOBMANTALETIK

Sbabil. Te ja in xcholjibal yayejul ya me oxch ta tulantesel pasel ta k'alal bin ora yich' k'aseselej ta banti pasmantaletik yun ta tsobil at'eltunel.

Xchebal. Teme ja te muk'ul mantalil o mantaletik ta jtejkum o te ch'unjibal yun te tsawanej tunel yun tu INE, xchapik sjunil mantalil te ay bayal yip yun yak'el pasel te yich'el ta muk' antswiniketik, yik'el y mayuk sbajel, sok pajalil ta sba te mantalil, ja'ime sjunil mantaletik ay na nix yak' bel'sba ta toyol yun ja in xcholjibal yayejulito.

Yoxebal. Te ja'in xcholjibal yayejul ya me stak' yich' jeltilayel sok ts'aktesel yun te tsobil at'eltunel, yun ja me swenta yich'el pasel lek yun sewenta yun xcha'meltsanel a te mantalil ta tejkum, jich te xchajpojibal tsawanej, o ch'unelbail spisil te ya yak'tel te INE, te janix pajalsok te bitik cholbil le to'e; jainto, ja sok abatinel nixa te mach'a spas sok yich'el bel ta tsobil at'eltunel, te sme'at'elil yun slektesel.

Xchanebal. Te yantikxan sjunjibal te ayik sok ja te in xcholjibal yayejulito ja nanix me sjun a bi.